

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

АКСІОЛОГІЧНІ ПРОЯВИ РЕЛІГІЇ ВТУРЕЦЬКОМУ МОВЛЕННЄВОМУ ЕТИКЕТІ.

У статті розглядається проблема аксіологічного прояву релігії в турецькому мовленнєвому етикеті. Турецький мовленнєвий етикет досліджується з точки зору лінгвістичної аксіології. Підкреслюється вплив доктрини ісламу на турецький етикет.

Ключові слова: турецька мова, етикетна лексика, аксіологічний потенціал, ціннісна система мови, аксіологія релігії.

В статье рассматривается проблема аксиологического проявления религии в турецком речевом этикете. Турецкий речевой этикет исследуется с точки зрения лингвистической аксиологии. Подчеркивается влияние доктрины ислама на турецкий этикет.

Ключевые слова: турецкий язык, этикетная лексика, аксиологический потенциал, ценностная система языка, аксиология религии.

This paper deals with the problem of axiological manifestation of religion in the Turkish speech etiquette. Turkish speech etiquette is studied in terms of the linguistic axiology. The influence of the doctrine of Islam on Turkish etiquette is emphasized.

Key words: Turkish language, etiquette vocabulary, axiological potential, language value system, axiology of religion.

Людина – це соціальна істота, яка потребує спілкування, в ході якого відбувається взаємний обмін інформацією, досвідом, матеріальними та духовними цінностями. Сучасну людину оточують звичаї, норми та правила етикету. В етикеті окремої етнічної групи ми можемо побачити втілення традиційних для неї цінностей, які є фундаментом культурного життя.

Актуальність дослідження ґрунтується на тому, що рівень релігійних цінностей аксіологічного поля в пласті турецької етикетної лексики, дослідженням якої займаються такі сучасні дослідники-тюркологи, як Байбуурин А.К., Гарифуліна А.М.,

Озер З.Б., Покровська І.Л., Серебрякова М.Н та інші, опрацьовано недостатнім чином.

Мета розвідки полягає у дослідженні аксіологічних проявів релігії в турецькому мовленнєвому етикеті.

Об'єктом дослідження є турецька етикетна лексика, **предметом** – її аксіологічний потенціал.

Матеріалом дослідження слугували турецькі словники (“Güncel Türkçe Sözlük”, “Büyük Türkçe Sözlük”, “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”) та довідники з турецького етикету. Автор застосував також такі методи польових досліджень, як безпосереднє спостереження, включене спостереження та анкетування носіїв мови.

Новизна дослідження полягає в тому, що вперше релігійний етикет турків досліджується з точки зору лінгвістичної аксіології.

Лінгвоаксіологічний підхід розглядає мову як дзеркало базової системи цінностей соціуму і є найважливішим джерелом інформації про неї. [1:114]. Аксіологія – це “Учення про природу моральних, естетичних та інших цінностей, їх зв'язки між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини” [12:11]. Можливо реконструювати ціннісну систему турецької культури, досліджуючи етикетні тексти, в яких звернення до цінностей відбувається на інтенціональному рівні [2].

В турецькій мові поняття “ввічливість”, “вихованість”, “чемність”, “правила гарного тону” передаються головним чином за допомогою ряду слів, що прийшли в турецьку мову з арабсько-перського лексичного фонду: *edeb* (араб.: ввічливість, вихованість, чемність, делікатність, добра вдача, пристойність). Синонімічними є поняття *iyi terbiye* ‘гарне виховання’, *naziklik* ‘ввічливість, тактовність’, *usluluk* ‘розсудливість’, *zariflik* ‘елегантність, витонченість’. “Якщо ми говоримо про витонченість під час розмови, то розуміємо витонченість слів та ... тону голосу.” [3:16]. Вперше термін *edeb* згадується в Корані “*Allah'ın edebi*” ‘делікатність Аллаха’ [3:16].

Звідси походить *edebi erkan* (хороші манери), *edebi terbiye* (гарне виховання). *Âdab* – множ. від *edeb* (імен.) – *eûdube* (дієсл.) ‘бути у гарних стосунках з людьми’. *Âdab-ı muaşeret* (араб.-перс.: етикет, правила хорошого тону), *nezaket* (перс.: ввічливість, делікатність, тактовність) [4:221], [3:8].

На позначення достойної поведінки використовують *müsamaha*, *hoşgörü*, *tolerans*. *Müsamaha* з араб.: терпимість, ввічливість, вміння поставити себе на місце іншої людини, синонімом є запозичення з лат.: *tolerans* ‘толерантність’; *müsamaha etmek, tahammül etmek* – *tolerare*. ‘бути толерантним’, власне тур. *hoşgörü* ‘терпимість, поблажливість’ [3:8], [5:193].

Етикет турецькі дослідники розуміють як взірцеву поведінку, збірку правил спілкування, інструкцію з їхнього використання [6:2.], [3]. В словнику сучасної турецької мови міститься наступне визначення етикету: “Правила пристойності, поведінки в певному суспільстві чи спільноті” [13]. “Етикет має на меті ставлення до оточуючих з повагою та чемністю, уникаючи грубої та недостойної поведінки” [3].

Але етикет – це не тільки “установлені норми поведінки і правила ввічливості в якому-небудь товаристві” [14:490]. За сукупністю етикетних норм, як і за кожною етикетною нормою окремо, знаходяться насамперед духовні цінності як основоположні регулюючі інстанції. Застосування ціннісного підходу дозволяє визначити будь-яку етикетну ситуацію як форму суб'єктно-об'єктних відносин, що має з боку суб'єкта ціннісно-оцінний характер, який визначається в аксіології як цілісне ціннісне ставлення, тобто як співвіднесення з цінністю і як її осмислення [7].

Цінність – те, що має певну матеріальну або духовну вартість. [15:237]. Виділяють різні рівні цінностей від матеріальних до духовних. Релігійні цінності були і залишаються базовими в багатьох соціумах починаючи з ранніх етапів виникнення людства і до сьогодні, адже релігія визначає не тільки відносини людини з

Богом, але і регламентує відносини людей між собою як в лоні релігії, так і за її межами.

Бог втілює в собі ті моральні вимоги, яким зобов'язаний слідувати його послідовник. Моральне начало в ісламі пронизує ідею єдиного Бога – Аллаха, творця і володаря світу, всесильного і мудрого, що є втіленням добра. Всі сури Корану (крім дев'ятої) починаються зі слів "В ім'я Аллаха милостивого і милосердного". Мусульманська доктрина моральності виходить з абсолютного значення норм моралі, встановлених Кораном. Ісламська етика виходить з того, що моральність можлива тільки в рамках релігії [8].

Етикет в турецькій державі, не зважаючи на те, що вона є світською, майже повністю підпорядковано правилам релігійним. Етикетні принципи, закріплені в священних для мусульман писаннях, можна виразити наступним чином "*İnsanlara teşekkür etmeye Allah'a da şükretmez*" *‘Той, що не дякує людям, не вдячний Аллаху’* [3:8].

За словами Сабрі Тюркмена, дослідити східний етикет можна взявши за приклад життя пророка Мухаммеда [3:10]. Так, в книзі "*Nuayın içinde görgü ve nezaket*" *‘Етикет в повсякденному житті’* Абдульфеттах Еб Гудде зазначає, "...для кожної світської або ж релігійної події від мала до велика для чоловіків та жінок є правила етикету" [3:11]. Будь-яка ситуація повсякденного життя підпорядкована певним правилам, прописаним в Корані. Віруючим пропонують правила поведінки в будь-якій ситуації, будь то сімейна зустріч, зустріч з гостями, відвідування хворого, поведінка під час похорону або ж весілля. Правила різняться в залежності від статі, віку та положення в суспільстві співбесідника. Будь-яка ситуація, навіть максимально повсякденна, має глибоке коріння, віднайти яке можна в святому для мусульман писанні. Так, заповідь пророка Мухаммеда вітатись один одного, [3:11] заклало підґрунтя для правил хорошого тону серед мусульман. "*Evlere girdiğiniz zaman, Allah tarafından mübarek ve pek güzel bir yaşama dileği olarak birbirinize selam verin*" *‘Що разу як приходите додому,*

вітайте один одного на знак побажання Аллаха благодаті та гарного життя’ [3:34].

В турецькій мові. прийнято застосовувати дієслова *selamlamak* ‘вітати’, ‘здороватись’ *selam vermek* ‘вітати’, ‘давати селям’. *Selam* (імен.) *selime* (дієсл.) – врятуватись, бути блаженним, уникати ганьби та помилок. [3:33]. Поняття *selam*, однокорінне слову *İslam*, спочатку мало чисто релігійне значення і використовувалося в значенні “світ з Богом” [16]. В мусульманському суспільстві поширювати селям, жити в мирі, злагоді, довірі, уникати грубої та недостойної поведінки, примиритись, перебувати в добрі та добродійності, в безпеці, тощо. вважається заповіддю Аллаха. [3:33]. Книги релігійного спрямування не рекомендують вітати один одного використовуючи прийняті турецькі етикетні формули на кшталт *günaydın* ‘доброго ранку’, *iyi sabahlar* ‘доброго ранку’, *iyi günler* ‘доброго дня’, *iyi geceler* ‘доброї ночі’ тощо. Натомість, для того, щоб брати мусульмани мали можливість впізнати один одного, рекомендується вживати релігійну формулу ‘*Esselamü aleyküm rahmetullahi berekatüh*’ ‘Мир вам, милість Аллаха та його благословення’, що в щоденній мові частіше скорочують до *Esselamü aleyküm* (араб. ‘Мир вам’). Це привітання вживають представники інших релігій в значенні “здраслуй”. В Корані зазначено, що, таким чином вітався пророк Мухаммед та ангели. [17:194–195]. Традиційною відповіддю є *Aleyküm selam* (араб. ‘І вам мир’) [3:33].

Вітання посідає ключове місце в культурі мусульманських народів. В Корані сказано: “*І коли вас вітають яким-небудь привітанням, то вітайте кращим або поверніть його ж*” [3:33].

Існує окрема система за якою необхідно вітатись. Обов’язково вітатися з членами своєї сім’ї. Вітають першими молодший старшого, вершник пішого, піший сидячого, вершник на коні – вершника на мулі... Мале товариство першим дає селям більшій спільноті, тощо [3:35]. Не можна давати селям: при читанні

хутби, хадисів, Корану. Не можна давати селям людям, що грають в азартні ігри, тощо. [3:35-36].

Через те, що селям – це різновид молитви, для не мусульман існує окрема формула привітання. Якщо не мусульманин вітає мусульманина формою *Esselamü aleyküm* то мусульманин має дати відповідь неповною формулою *Va aleyküm 'I вам'* [3:34].

В залежності від місця та адресанта, замість того щоб “давати селям” можна *terhabalaşmak* ‘привітатись’. Наприклад, якщо співбесідники жінка та чоловік, мусульманин та іновірець, привітатись можна використавши *terhaba* в значенні *genişlik ve rahatlığa kavuştun, huzur içinde oturabilirsin* ‘досягніть розквіту та живіть в спокої’ [3:35].

Великою добродією в турків є пригощання гостей *misafirlere ikram*. Гостей необхідно зустрічати з посмішкою, повагою, любов’ю та зі словами ‘*Selam olsun sana/size*’ [3:51], “*Beni iyi karşılaman yetek yedirmeden iyidir*” ‘краще не годуй, а достойно прийми мене’ – такий девіз турецької гостинності *misafirperverlik*. [3:59]. Зустрічати гостя необхідно зі словами: *Buyurun* ‘Будь ласка, прошу проходите’, *Bize buyurmaz mısınız?* ‘Не завітаєте до нас?’, *Hoş geldiniz, Sefa geldiniz, Sefalar getirdiniz* ‘Ласкаво просимо’, *Lütfeder misiniz?* ‘Чи не зволите?’, *Safa Geldiniz, Sefa Geldiniz, Sefalar getirdiniz, Hoş geldiniz* ‘Ласкаво просимо’. *Beni sizinle karşılaştıran Allaha hamdolsun* ‘слава Аллаху, що ми з вами зустрілись’.

Форма подяки може приймати наступний вигляд: *Allah (senden) razı olsun* ‘Дякую! Хай буде Аллах (тобою) задоволений’, *Allah seninle birlik olsun* ‘Дякую! Хай буде Аллах з тобою’ (відповідь на привітання), *Allah iyiliğini senden esirgemesin* ‘Дякую! Хай Аллах нічого не пожалкує для тебе’, *Allah bereket versin* ‘Хай Аллах дасть достаток’, *Allah razı olsun* ‘Нехай буде тобою задоволений Аллах! *Teşekkür! Teşekkür ederim* ‘дякую’, *teşekkürlerimi sunmak istiyorum* ‘хочу подякувати’, *Hamdüsena, Allah'a (bin) şükür* ‘Слава Аллаху!’ *Allaha şükür!* *Hele şükür!*

‘Hamdüsena’ ‘Слава Аллаху!’ ‘Вдячність Аллаху! Вдячність всевишньому’.

Суворо регламентується час та спосіб нанесення візиту до друзів та рідні. Вважається добродійністю навідувати братів, сусідів, родичів; дізнаватись про їх здоров’я та підтримувати стосунки. Такі візити різняться в залежності від стану здоров’я, соціальної позиції та наявності вільного часу [9:37].

Окремо необхідно відзначити візит до хворого. За мусульманським етикетом візит має бути коротким та необтяжливим, достатньо спитатись про стан хворого та використати одне із формул-побажань здоров’я та одруження: *Geçmiş olsun!* ‘Нехай пройде, нехай пройде все погане, видужуй, поправляйся!’ *Allah şifa versin* ‘Хай Аллах дасть здоров’я’.

У випадку смерті повідомляти про цю сумну подію необхідно з певною ввічливістю та обережністю. Не дозволяється турбувати тих, хто за столом, готується до сну, хворий абощо. [3:72]. Доречними будуть вислови на кшталт *Allah rahmet eylesin* ‘Нехай спочиває з миром’, *Allah rahmet etsin* ‘Нехай Аллах дасть йому спочити з миром’. *Kimsenin başına getirmesin!* ‘Не приведи Аллах нікому такого горя!’.

При висловленні співчуття через кончину мусульманина віруючим радять скористатись віршами з Корану [9:77] “*Zorluklara karşı sabredenlere iyi haberler müjdele; ki onların başına bir musibet gelince, “Doğrusu bir Allaha aidiz ve muhakkak O’na döneceğiz” derler*”. “Тим, хто переживає труднощі і чекають на добру звістку кажуть: “Ми всі належимо Аллаху і обов’язково до нього повернемось” [18].

Скористатись можна наступними словами турецьких поетів:

*Sevinir neşeleniriz geçirdiğimiz günlerde
Halbuki her geçen gün yaklaştırır biz ölüme
‘Радіємо та веселимось кожного дня
Між тим кожен прожитий день наближає смерть’ [9:77].
Her gece ve gündüzde kaç kez ölür ve diriliriz*

Bir gün gelecek ölecek fakat dirilmeyeceğiz

‘Скільки разів ми вмирали вночі та скільки разів вдень воскресалися

Одного дня помremo, але не воскресемо.’ [9:77].

Вітання з сімейними святами в мусульман підпорядковано певним правилам етикету. Для привітання з весіллям використовують *Allah eşini sana seni de eşine mübarek etsin* ‘Хай Аллах благословить вас із дружиною’ *Sizi hayırla bir araya getirsin* ‘Хай благодать з’єднає вас’ [9:89]. *Ömrünüz uzun olsun* ‘Нехай ваше життя буде довгим’ з такими словами приходять гості до молодят. За мусульманським етикетом необхідно утриматись від вітань на кшталт *Bir yastukta kocanın* ‘Старійте на одній подушці, Старійте разом’. Натомість, краще вжити *Sizi hayırla bir araya getirsin* ‘Хай благодать з’єднає вас’, *Allah sevgilinize size, sizi de birbirinize mübarek etsin* ‘Хай Аллах благословить вас із дружиною’. Шлюб молодих вітають, промовляючи *Hayır ve bereket üzere* ‘На щастя, на достаток’ [9:89]

Прощання мають для турків важливе значення, в них зустрічаємо ритуалізовані побажання *Allah seni, aileni ve sevdiklerini korusun* ‘Нехай Аллах вбереже тебе, твою сім’ю і тих, кого ти любиш’ *Allah çokça salat ve selam etsin* ‘Нехай Аллах пошле благодать’.

Отже, цілком природнім для турків є звернення до Аллаху в будь-якій комунікативній ситуації. Проте, в етикетних виразах, особливо у побажаннях, об’єктом можуть виступати ангели *Yetmiş iki bin melek yardımcın ola* ‘нехай сімдесят два ангели допоможуть тобі’ та пророки: *Hızır elinden tutsun* ‘Нехай Хизир тримає тебе за руку’, *Hızır’a komşu olasın* ‘Будь сусідом Хизира’. (Мається на увазі пророк Хизир, який, за повір’ям, випив воду безсмертя та допомагає всім, хто на це заслуговує) [10:121–122].

Халал (тур. *Helal*) (дозволені Шаріатом діяння та речі) та *Харам* (тур. *Haram*) в заборонені Шаріатом діяння та речі) є базовими поняттями ісламу, що знайшли своє відображення в етикетній лексиці турків. Вираз *helal olsun* має значення ‘от

молодець', 'на щастя', 'на благо', 'не шкода' [10:122] і застосовується у наступних випадках: 1. Для похвали, захоочення "Yol güzel, tarlalar cömert / Helal olsun yol parası" – В. R. Eyuboğlu 'Дорога чудова, поля родючі / грошей на дорогу не шкода'. 2. У значенні докору "Helal olsun, bunu senden beklemezdim" 'Отакої, я від тебе цього не чекав'. Benden yana helâl olsun! Після мене хоч потоп! Helâl ve afiyet olsun. 'Хай їжа буде благословенна!' 'На здоров'я!' 'Смачного'. Похідним від Helal є прикм. helalühos (араб-перськ. той, що читає святе письмо) helalühos olsun – кажуть в значенні "не соромтесь своїх добрих справ". Haram olsun! – певна форма прокльону, синонімічний до hayrını görmе, görmesin! 'Хай це не піде тебе на користь', 'хай це принесе тобі нещастя'. [13]

Діалектичні відношення світського та сакрального виходять за межі процесів переосмислення в розмовній мові та текстах художнього стилю [11:223] значною мірою пронизуючи всі рівні мовної системи. Сучасний турецький мовленнєвий етикет міцно пов'язаний з релігійними канонами. Зокрема, наявність етикетних формул з компонентами "Allah", "melek", "haram", "selam", "helal", що є характерною для ісламу лексикою, яскраво відображають аксіосферу турків. Втім, слід зауважити, що на сьогодні такі релігійно марковані вирази частково втратили своє першозначення і застосовуються в повсякденній мові в контексті різноманітних етикетних ситуацій.

Перспективи подальших досліджень полягають у аналізі аксіосфери турків через призму концептосфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ігнат'єва С. Є. Аксіологія у контексті сучасної лінгвістики / С. Є. Ігнат'єва // Мова і культура (науковий журнал). – К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2010. – Вип. 13. – Т. IV (140). – С. 112-117.
2. Бартми́нский Е. Какие ценности участвуют в формировании языковой картины мира славян? Проєкат Растко. Словенска етнолінгвістика [Електронний ресурс] – Режим доступу до журн. :<http://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/13522> (16.02.2014).
3. Türkten S. Sosyal ilişkilerde nezaket. – İstanbul: Çıra Yayınları, 2008. – 133 s.
4. Серебрякова М. Н. О некоторых особенностях этноэтикета у современных

турок // Этикет у народів Передньої Азії. М., 1988.– С. 221-263. 5. *Sarı E., Özkan M., Okutan M.* İnsan Yolunda Davranışlar İlişkiler-İletişim. İstanbul: Bilimadamı Yayınları, 2005. – 302 s. 6. *Kurtbay Y.* *Nezakat ve Görgü Kuralları.* Ankara : Kültür Ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1991. – 104 s. 7. *Зубарева А. А.* Формулы русского речевого этикета: социолингвистическое исследование : автореф. дис. канд. филол. наук : 10.02.19 / Зубарева Анастасия Аркадьевна. – Пермь, 2007. – 19 с. 8. *Абдигалиева Г. К.* Учебное пособие «Религиозная этика и аксиология» (для студентов и магистрантов отделение «религиоведение» философских специальностей) – Алматы. 2003, –149 с. 9. *Gudde A. E., Osman Agraçukuru O.* *Hayatın İçinden Görgü ve Nezakat.* – İstanbul: İlke Yayıncılık, 2003. – 104 s. 10. *Покровська І. Л.* Специфіка вживання етикетних виразів релігійного походження (на матеріалі сучасної турецької мови)// Збірник наукових праць VI Міжнародної науково-практичної конференції «Іноземна мова професійного спрямування як складова підготовки дипломатів та фахівців у сфері зовнішніх зносин». Київ : Дипломатична академія України при МЗС України, 2013. – С. 118-124. 11. *Покровська І. Л.* Вербалізація концепту пекло в турецькій мовній картині світу // Проблеми семантики слова, речення та тексту : зб. наук. пр. Вип. 30 / відп. ред. Н. М. Корбозерова.– К. : Вид. центр КНЛУ, 2013. – 339 с.

ДОВІДНИКИ

12. Великий тлумачний словник сучасної української мови /Уклад. і головн. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. – С. 11. 13. *Güncel Türkçe Sözlük* [Електроний ресурс].– Режим доступу.// <http://www.tdk.gov.tr> (16.02.2014) 14. Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. 15. Словник української мови: в 11 томах. –Том 11, 1980. 16. *Али-заде А. А.* Исламский энциклопедический словарь.–М.:Ансар, 2007.– 400 с. 17. Ислам: Словарь атеиста / Авксентьев А. В., Акимущкин О. Ф., Акиниязов Г. Б. и др.; Под общ.ред.Пиотровского М. Б.,Прозорова С. М. – М. :Политиздат, 1988. – 254 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

18. Сура Аль-Бакара 115-157 [Електроний ресурс].– Режим доступу // http://tr.wikisource.org/wiki/Bakara_S%C3%BBresi (16.02.2014)